

۲، ۵،

۷۷۸
۵

۴۲

ظرف آب زندگی

بررسی ساختار قصه‌های مثنوی

نوشته‌ی: دکتر عباس خیرآبادی

نشر پاژ

بهار ۱۳۸۴

خیرآبادی، عباس، ۱۳۲۸

ظرف آب زندگی: بررسی ساختار قصه‌های مثنوی / نوشته‌ی دکتر عباس خیرآبادی -
مشهد: پاژ، ۱۳۸۴.

ISBN: 964 95896 7 8

۳۸۴ ص.

۲۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص ۲۷۸ - ۲۸۹.

۱. مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد. ۶۰۴ - ۶۷۲ ق. مثنوی - نقد و تفسیر.
۲. شعر فارسی ... قرن ۷ ق ... تاریخ و نقد. الف. مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ ق. مثنوی. برگزیده. شرح.
- ب. عنوان. ج. عنوان: بررسی ساختار قصه‌های مثنوی.
- د: عنوان: برگزیده. شرح.

۸۳۱ / ۳۱

PIR ۵۳۰۱ / ۹۶۷خ

خ ن / م ۸۴۹م

۱۳۸۴

۴۶۲۳۰ - ۸۱ م

کتابخانه ملی ایران

ظرف آب زندگی

بررسی ساختار قصه‌های مثنوی

نوشته‌ی دکتر عباس خیرآبادی

چاپ اول، ۱۳۸۴، ۳۰۰۰ نسخه، ۳۸۴ صفحه‌ی رقمی

حروفچینی: مریم پورمهدی - انتشارات پاژ - تلفن و نمابر ۷۶۳۸۴۳۵

طراحی جلد: آرش خیرآبادی - طراحی نارنگ ۷۶۳۹۳۲۰

امور فنی، چاپ و صحافی: کیهان ۵۴۱۰۳۳۰

شابک: ۹۶۴-۹۵۸۹۶-۷-۸ ISBN: 964-95896-7-8

انتشارات پاژ، مشهد، بلوار فلسطین، بین فلسطین ۱۶ و ۱۸، تلفن و نمابر ۷۶۳۸۴۳۵-۰۵۱۱

بهاء ۲۵۰۰۰ ریال

گر چه سرّ قصّه این دانه ست و دام

صورت قصّه شنو اکنون تمام

گر بیان معنوی کافی شدی

فلق عالم، عاقل و باطل بدی

هر دگالی راست سودایی دگر

مثنوی دگان فقر است ای پسر

مثنوی ما دگان و مدت است

غیر و آمد هر چه آن بیلی بت است

فهرست مطالب

۲۱	پیش‌نوشتار
	فصل اوّل: تعریفی از داستان
۲۷	تعریفی از داستان
۲۹	قصّه
۲۹	حکایت
۳۰	روایت
۳۴	پی‌نوشت‌ها
	فصل دوّم: مقدمه‌ای در باب شکل‌شناسی
۳۷	مقدمه‌ای در باب «شکل‌شناسی»
۴۱	پی‌نوشت‌ها

فصل سوم: چگونگی شکل‌گیری قصه‌ها

- ۴۵ چگونگی شکل‌گیری قصه‌ها
- ۴۵ نقش حسام‌الدین در مثنوی
- ۴۷ دیگر مریدان در مجلس سرودن مثنوی
- ۵۰ نظم پریشان
- ۵۴ گریزهای از داستان و بازگشت به آن
- ۵۷ پیوند گفتگوی قهرمانان قصه‌ها با کلام مولانا
- ۶۰ ذکر مآخذ قصه
- ۶۳ اشاره به قصه‌های قبل و بعد
- ۶۶ کمک به شناخت نمادها
- ۷۰ کاربرد زبان عربی در بیان قصه‌ها
- ۷۲ قصه‌های ناقص
- ۸۰ قصه‌های تکراری
- ۸۷ پی‌نوشت‌ها

فصل چهارم: مقایسه‌ی قصه‌های مثنوی با مآخذ آن

- ۹۱ مقایسه قصه‌های مثنوی با مآخذ آن
- ۱۱۰ پی‌نوشت‌ها

فصل پنجم: اشخاص داستان

- ۱۱۳ نقش پیامبران

۱۱۳	خاتم رسولان، محمد مصطفی (ص)
۱۲۳	پی نوشت ها
۱۲۴	حضرت موسی علیه السلام
۱۳۳	پی نوشت ها
۱۳۴	حضرت سلیمان (ع)
۱۴۰	پی نوشت ها
۱۴۱	حضرت عیسی (ع)
۱۴۴	پی نوشت ها
۱۴۵	حضرت آدم علیه السلام
۱۴۸	پی نوشت ها
۱۴۹	حضرت ابراهیم علیه السلام
۱۵۱	پی نوشت ها
۱۵۲	حضرت داوود علیه السلام
۱۵۷	حضرت یوسف علیه السلام
۱۶۰	حضرت صالح علیه السلام
۱۶۲	پی نوشت ها
۱۶۳	حضرت نوح علیه السلام
۱۶۵	حضرت یعقوب علیه السلام
۱۶۶	پی نوشت ها

۱۶۷	حضرت یحیی علیه السلام
۱۶۸	پی نوشت ها
۱۶۹	حضرت شعیب علیه السلام
۱۷۰	حضرت علی علیه السلام
۱۷۲	عمر «خلیفه دوم»
۱۷۴	پی نوشت ها
۱۷۵	ابوبکر
۱۷۶	عثمان
۱۷۷	نقش شاه در قصه های مثنوی
۱۸۰	شاهان تاریخی
۱۸۷	شاهان شبه تاریخی
۱۹۴	شاهان غیرتاریخی
۲۰۴	نقش امیران
۲۰۴	نقش خلفا
۲۰۶	پی نوشت ها
۲۰۷	مشایخ صوفیه
۲۰۷	بایزید بسطامی
۲۰۹	شیخ ابوالحسن خرقانی
۲۱۰	ابراهیم ادهم

۲۱۲	شیخ احمد خضرویه
۲۱۳	ذوالنون مصری
۲۱۴	شیخ اقطع
۲۱۵	شیبان راعی
۲۱۶	شیخ ابو عبدالله مغربی
۲۱۶	شیخ محمد سرری
۲۱۸	عباضی
۲۱۹	دقوقی
۲۲۵	پی‌نوشت‌ها
۲۲۶	مشایخ ناشناس (پیران بدون نام)
۲۲۹	نقش صوفیان و زاهدان بطور عام در قصه‌های مثنوی
۲۳۳	پی‌نوشت‌ها
۲۳۴	نقش وزیران
۲۳۵	نقش غلامان
۲۳۶	طبقات مردم
۲۳۷	اعضای خانواده در قصه‌های مثنوی
۲۳۹	صاحبان حرف و مشاغل
۲۴۰	جانوران
۲۴۲	شیر

۲۴۶	شتر
۲۴۸	باز
۲۵۰	طوطی
۲۵۲	ماهی
۲۵۳	پشه
۲۵۶	پی‌نوشت‌ها
۲۵۷	نقش جمادات در قصه‌های مثنوی
	فصل ششم: گفتار در مثنوی
۲۶۳	گفتار در مثنوی
۲۶۳	گفتگوهای دو انسان
۲۷۶	گفتگوی چند نفر با هم
۲۷۶	گفتگو میان یک تن و چند نفر (با یک قوم)
۲۸۰	با خود سخن گفتن اشخاص
۲۸۵	گفتگو با خداوند
۲۹۴	گفتگوی انسان با غیر انسان
۲۹۵	گفتگو میان انسان و فرشتگان
۲۹۶	گفتگوی انسان و ابلیس
۲۹۸	گفتگوی انسان با جانوران
۲۹۸	گفتگوی انسان با پرندگان

۳۰۲	گفتگوی انسان و بهایم
۳۰۴	گفتگوی انسان با غیر جانداران
۳۰۷	گفتگوی انسان با مفاهیم
۳۰۸	گفتگوی جانوران
۳۱۸	پی‌نوشت‌ها
۳۱۹	حدیث نفس جانوران
۳۲۱	گفتگوی جمادات
	فصل هفتم: صحنه پردازی
۳۲۷	صحنه‌پردازی
۳۳۲	پی‌نوشت‌ها
	فصل هشتم: جغرافیای قصه‌ها
۳۳۵	جغرافیای قصه‌ها
	فصل نهم: نقد و نظر
۳۳۹	نقد و نظر
۳۴۸	قصه‌های هزل
۳۴۹	ده داستان برگزیده‌ی مثنوی
۳۵۲	قصه‌خاص
۳۵۴	سخن آخر
۳۳۵	پی‌نوشت‌ها

فصل دهم: فصل پایانی

۳۵۹	توضیحاتی در مورد فهرست قصه‌های دفاتر ششگانه‌ی مثنوی
۳۶۰	دفتر اوّل
۳۶۲	دفتر دوّم
۳۶۵	دفتر سوّم
۳۶۹	دفتر چهارم
۳۷۲	دفتر پنجم
۳۷۵	دفتر ششم
۳۸۱	منابع و مآخذ

توضیح:

در تحریر این کتاب، مأخذ من در بررسی قصه‌ها، نسخه‌ی اصل و معتبر مثنوی معنوی معروف به «نسخه‌ی قونیه» است که کتاب مثنوی، شرح آقای دکتر محمد استعلامی بر اساس آن چاپ و منتشر شده، لذا هر کجا بیت یا ابیاتی از مثنوی آمده است مرجع آن دفاتر ششگانه‌ی مثنوی شرح آقای دکتر استعلامی، انتشارات زوار، چاپ اول سال ۱۳۷۰ است. عدد قبل از علامت (/) بیانگر یکی از دفاتر ششگانه‌ی مثنوی و عدد بعد از (/) شماره‌ی بیت مربوطه است.

کسانی که نسخه‌ی نیکلسون را در اختیار دارند نیز با چند بیتی اختلاف به راحتی می‌توانند ابیات مورد استفاده در این کتاب را بیابند.

هر جا که مراد نشان دادن داستانی بوده، عدد اول از دست چپ، نشان دهنده‌ی یکی از دفاتر ششگانه‌ی مثنوی است. عدد پس از علامت (/) شماره‌ی بیت آغازین داستان است. و عدد بعد از علامت (-) شماره‌ی ترتیبی داستان، طبق فهرست پایانی این کتاب است. مثلاً (۱۷-۱۳۰۲/۴)، یعنی هفدهمین داستان از دفتر چهارم که از بیت ۱۳۰۲ شروع می‌شود.

پیش‌نوشتار:

پاک سبحانی که سیستان کند در غمام حرفشان پنهان کند
 زین غمام بانگ و حرف و گفت و گوی پرده‌یی، کز صیب ناید غیر بسوی
 باری افزون کش تو این بو را به هوش تا سوی اصلت برد بگرفته گوش
 (۶/۸۵)

ارزش‌های درونی و محتوایی مثنوی صدها سال است توجّه محقّقین و پژوهشگران را به خود معطوف داشته و موجب پدیداری صدها اثر نوشتاری در پهنه‌ی تحقیق ادب و عرفان ما شده است. اما کمتر کسی تاکنون در باب ساختار قصّه‌ها و لایه‌ی بیرونی این کتاب قدردمند چیزی نگاشته است. شاید به این دلیل که:

ای برادر، قصّه چون پیمانه‌ای است معنی اندر وی مثال دانه‌ای است
 دانه‌ی معنی بگیرد مرد عقل ننگرد پیمانه را گر گشت نقل
 (۲/۳۶۳۸)

و شاید از بیم سرزنش حضرت مولانا که فرمود:

تو به صورت رفته‌ای ای بی‌خبر زان ز شاخ معنی بی‌بار و بر
 (۲/۳۸۶۸)

اما تشنه‌ی آب زندگی را نیز ظرفی می‌بایست برای نوشیدن آن مایه‌ی حیات و...
 گر بیسان معنوی کافی شدی خلق عالم عاطل و باطل بُدی

گر محبت فکرت و معیشتی صورت روزه و نمازت نیستی
(۱/۲۶۳۶)

بدین لحاظ من که دیر زمانی دغدغهی پرداختن به بررسی و تحلیل ساختار قصه‌های مثنوی، خار خاری در وجودم پدید آورده بود، پس از فراغت از چاپ و نشر کتاب «تحفه‌ی سخن حافظ» که خوشبختانه از سوی علاقه‌مندان خواهی‌شیراز مورد عنایت قرار گرفت، فرصتی یافتم تا به بررسی ساختار قصه‌های مثنوی دست یازم و چنین شد که «ظرف آب زندگی» شکل گرفت.

بدین امید که نویسندگان این آب حیات را با چشمه‌سار آن و چگونگی ظواهر این ظرف آکنده از شهد، آشناتر کنم.

اینک حاصل این تحقیق و جستجو پیش‌روی شماست و این به مثابه همان سبوی آبی است که آن مرد عرب از بادیه به بغداد برد و...

چون به کشتی در نشست و دجله دید سجده می‌کرد از حیا و می‌خمید
(۱/۲۸۷۰)

و طبعاً پذیرش این اثر از سوی اهل نظر، همان لطف خلیفه‌ی بغداد خواهد بود در پذیرفتن سبوی آن «غریب از بیابان بر امید لطف سلطان آمده». جای آن خواهد داشت که من نیز چون آن بادیه‌نشین بگویم:

کای عجب لطف این شه وهاب را و آن عجب‌تر کوسند آن آب را
چون پذیرفت از من آن دریای جود آن چنان نقد دغل را زود زود؟
(۱/۲۸۷۱)

در پایان این پیش‌نوشتار بر خود لازم می‌دانم از رهنمودهای استاد فرزانه جناب آقای دکتر رضا اشرف زاده صمیمانه سپاسگزاری کنم و اینک، سر بر درگاه کبریایی حضرت حق می‌نهم و همراه با پیر بلخ خاشعانه می‌گویم: بار خدایا:

جز تو پیش کی برآرد بنده دست؟ هم دعا و هم اجابت از تو است
 هم ز اوّل تو دهمی میل دعا تو دهمی آخر دعاها را جزا
 اوّل و آخر تویی، ما در میان هیچ هیچی که نیاید در میان
 (۴/۳۵۰۰)

مشهد - بهار سال ۱۳۸۴

عبّاس خیرآبادی